

Constrângeri sintactice în dinamica propozițiilor relative. Observații privind interpretarea relativului *ceea ce*

MIHAELA GHEORGHE

Facultatea de Litere

Universitatea „Transilvania „, din Brașov

0. Inovația în sintaxă. Ipoteză

Limba reală – obiectul cercetării lingvistice – poate fi concepută ca „o instituție în echilibru nu static, ci dinamic“, pe care numai din rațiuni metodologice „ne-o imaginăm ca imobilă“ⁱ. Faptele de limbă pe care le observăm sunt în mod inevitabil într-un proces de facere continuăⁱⁱ, mai mult sau mai puțin observabile, în funcție de compartimentul căruia îi aparțin. Adesea, termenii, „inovație“, „creație lingvistică „, „tendință“, „schimbare“ se folosesc pentru a desemna aproximativ același fenomen. E. Coșeriu semnalează faptul că este necesară o nuanțare: „schimbarea lingvistică («schimbarea în limbă») reprezintă difuzarea sau generalizarea unei inovații, adică implică, în mod necesar, o serie de adoptări succesive. Asta înseamnă că, în ultimă analiză, orice schimbare este la origine o *adoptare*“ (Coșeriu, 1997, 70) și în continuare „adoptarea nu este reproducere mecanică, ci e întotdeauna selecție“ (id., 74). În aceeași lucrare, lingvistul citat propune o tipologie a inovațiilor: (a) *alterări* ale unui model tradițional, (b) *selecții* între variante și moduri isofuncționale, (c) *creații sistematice*, invenții de forme în funcție de posibilitățile sistemului, (d) *împrumuturi din alte limbi*, care pot implica și alterări față de model, (e) *fapte de economie funcțională* manifestate prin neglijarea distincțiilor superflue în discurs (Coșeriu, 1997, 70).

Dinamica nivelului sintactic presupune aceleași principii generale ca și celelalte niveluri ale limbiiⁱⁱⁱ; de asemenea, factorii care catalizează inovațiile în sintaxă sunt „extrasistemici“ și se suprapun în parte^{iv} factorilor responsabili de orice inovație într-o limbă naturală. În ceea ce privește tipologia coșeriană a inovațiilor prezentată sumar mai sus, în morfosintaxă sunt posibile mai curând tipurile (a), (b) și (e), cu precizarea că în cazul economiei, tipul (e), eliminarea unor mărci redundante presupune uneori recuperarea lor în alt punct al lanțului sintactic^v.

Ipoteza lucrării de față este aceea că în „sub-sistemul“ construcțiilor relative românești sunt posibile inovații de tipul (a), (b), (e) numai în punctele în care nu se manifestă puternice constrângeri sintactice.

1. Dinamica în domeniul construcțiilor relative

Construcțiile relative sunt dispozitive sintactice complexe, capabile să exprime relații și funcții variate. Frecvența^{vi} lor în enunțurile din toate registrele limbii este foarte mare, fiind unul din mijloacele predilecte de realizare a modificării nominale și de exprimare a relației de subordonare la nivel frastic.

Schema generală de organizare a unei construcții relative cuprinde un antecedent (+ / - realizat fonetic), un grup relativ (având drept centru un pronume / adjectiv / adverb relativ) și o categorie relativizată („urmă“ de regulă vidă), corespunzătoare poziției sintactice eliberate de relativul deplasat. Aceste trei elemente alcătuiesc un lanț coreferențial.

Amintim mai jos câteva puncte în care „sub-sistemul“ relativ prezintă semne de instabilitate, manifestate fie printr-o tendință de *alterare* a unor structuri tradiționale (a), fie prin tendințe de *selecție* între unități cu statut de sinonime (b).

(a) Alterare a unui model tradițional

- *construcții relative fără pronume relativ* (foarte rare, reperabile numai în registrul limbii vorbite, ex.: „*Voi fi prima Ø să-l feliciti*“ (Ant 1, 9.04.2002);
- conturarea unor *serii de omonime* în care intră unele relative; tendința ar putea fi formulată ca distincție între o funcție pe care am putea-o numi **relator** (statut apropiat de cel al unei conjuncții, în cazurile în care legătura sintactică cu poziția relativizată este slăbită, ex.: *dintre care, după care, cum* – în relative prezentative cu verb de percepție în matrice și într-o măsură mai mică, grupări de tipul *în cazul în care, în măsura în care* etc.) și **relativizator** (pronume / adjectiv / adverb relativ „legat“ sintactic de categoria relativizată);
- *omiterea prepoziției* în atributivele cu *care* (ex.: *Rochia aia care ai fost cu ea ieri*. (text oral, 2001)); am plasat această „inovație“ în categoria *alterare a unui model tradițional*, și nu în categoria *economie sintactică*, cum este considerată de obicei, pentru că ni se pare mai important faptul că prin suprimarea prepoziției se produce o perturbare a sintaxei construcției, în raport cu tiparul românesc (principiul *Pied Piping* formulat de Ross^{vii} este obligatoriu în română^{viii}), chiar dacă ulterior aceasta se reglează prin ocuparea poziției vide printr-un pronume precedat de prepoziție).

(b) Selecție între unități sinonime

- *sinonimia unor construcții* (concurența dintre unele forme pronominale relative: *ceea ce* și *ce*, *cel ce* și *cine*, *care* și *ce* etc.);
- *concurența dintre structurile relative și alte grupuri sintagmatice* cu rol de modificador nominal (gerunzii, participii, grupuri prepoziționale);

Dintre aspectele enumerate, ne oprim aici asupra sinonimiei dintre formele *ceea ce* și *ce*, considerând că distribuția celor două forme pronominale poate oferi argumente pentru a confirma ipoteza unor constrângeri sintactice în dinamica relativelor; în același timp, analiza poate oferi unele sugestii pentru descrierea mai nuanțată a funcționării relativului *ceea ce*, descriere care să țină seama de condițiile în care este întrebuițat astăzi.

2. Morfosintaxa relativului *ceea ce* în gramatici și articole de specialitate românești

În literatura de specialitate, relativul *ceea ce* cunoaște două interpretări: *sintetică* (în majoritatea studiilor) și *analitică* (mai ales în studii ale lingviștilor clujeni). Prin analiză sintetică se înțelege tratarea grupării *ceea ce* ca pronume relativ compus, în vreme ce interpretarea analitică presupune identificarea în gruparea *ceea ce* a două unități: un pronume demonstrativ (*ceea*) și un pronume relativ (*ce*).

2.1. Interpretarea sintetică

GLR₁, 1966, 167 consideră relativul *ceea ce* un compus „sinonim cu *ce*“, dar îl încadrează în paradigma lui *cel ce*, despre care se afirmă că „are o situație specială, fiind în curs de contopire“ (GLR₁, 1966, 160). Unul dintre argumentele furnizate în favoarea statutului de compus este imposibilitatea disocierii grupului prin prepoziție: „*Rețeta fericirii sau despre ceea ce nu se vorbește*“. Întâlnim același tratament al grupării *ceea ce* în articole și gramatici de autor: Bidu, 1966, 87-93, Iordan și Robu^{ix}, 1978, 425, Florea, 1983, 189, Guțu-Romalo 1985, 233, Ciompec 1985, 287, Diaconescu 1989, 1992, Irimia^x 1997, 144, Dimitriu 1999, 286 și în special Avram^{xi} 1987, 119-122, Avram 2001, 188 și Dindelegan 1993, 45-46, care acordă o atenție specială argumentelor sintactice, într-o analiză detaliată a problemei asupra căreia vom reveni (*infra*, 2.3)

2.2. Interpretarea analitică

În favoarea interpretării analitice a grupării *ceea ce* se pronunță Nilsson^{xii} 1969, *passim*, Hazy^{xiii} 1966, 103-106, Drașoveanu 1997, 70 - pentru care „unicitatea verificată a

cazurilor constituie un argument hotărâtor pentru separarea celor două elemente: *ceea* (...) și *ce* (...)“ - și Neamțu 1999, 190-193, care face o analiză amănunțită a statutului morfosintactic al lui *ceea ce*, asupra căreia vom reveni, de asemenea (*infra*, 2.3).

2.3. Confruntarea celor două interpretări

Interpretarea sintetică amintită mai sus este rafinată și tratată amănunțit la Avram, 1987 și 2001 și Dindelegan, 1993.

Mioara Avram probează sudura avansată în care se găsește *ceea ce* prin concurența cu relativul *ce*, „atât în construcții libere (...), cât și în îmbinări cu caracter oarecum fix: *tot ceea ce / tot ce* sau *în ceea ce privește / în ce privește*” (Avram, 2001, 188). Construcția *tot ceea ce* furnizează de asemenea un argument în favoarea unității: „*tot* nu se acordă cu *ceea*, ci cu întregul”, (Avram, 1987, 122). Aceeași interpretare o primește *ceea ce* când este element de relație pentru o apozitivă (Avram, 2001, 430 și 475-476).

Gabriela Pană Dindelegan face o analiză detaliată a formei *ceea ce*, aducând argumente morfologice (invariabilitate cazuală, flexiune analitică în cazurile oblice, acord la masculin) și sintactice (imposibilitatea disocierii grupului, fenomenul de variație liberă în concurența cu relativul *ce*) pentru tratarea unitară, în toate ipostazele, ca relativ compus a grupării *ceea ce*. Autoarea înregistrează și contexte specifice lui *ceea ce* („este cazul apozitivelor introduse prin *ceea ce*, (...) unde acest relativ compus funcționează ca substitut propozițional, chiar frazal” (Dindelegan, 1993, 46), și contexte în care apare numai *ce*, fiind exclus *ceea ce*: „este cazul atributivelor relative (...) caietele *ce* i-au rămas, fiind imposibil *caietele *ceea ce* i-au rămas” (*idem*, 46).

Și interpretarea analitică a lui *ceea ce* propusă de G.G. Neamțu privește ambele ipostaze ale lui *ceea ce* – în relative apozitive și în relative non-apozitive. Argumentele lingvistului clujean sunt de natură morfologică și istorică (*ceea ce* nu are un corespondent interogativ^{xiv}), (dar nici relativul *de* nu are un corespondent interogativ și nu i se contestă din acest motiv apartenența la categoria relativelor - M.G.), sintactică (grupul se „dezmembrează” de la sine în componente cu valențe cazuale diferite care obligatoriu actualizează funcții diferite, supunându-se principiului unicității funcțiilor^{xv}) și „pragmatică și metodologică”; Neamțu demonstrează ultima afirmație reconstituind o structură de bază pentru relativele libere cu *ce*, ex.: *Nu înțelege mare lucru din ce îi spui.*, unde „explicăm prepoziția *din* în subordonată nu prin verbul acesteia, care o refuză (**a spune din...*), ci prin verbul din regentă (*a înțelege din...*), făcând apel la o construcție de bază preexistentă cu demonstrativul *ceea ce*, căruia îi aparține prepoziția: *Nu înțelege mare lucru din ceea ce-i spui.* În aceasta din urmă, pozițiile sintactice sunt cele firești și normal realizate (*din ceea ce* = complement indirect prepozițional, iar *ce* = complement direct). Or, este nelogic ca într-o structură în care îl avem deja pe *ceea*, cu funcția sintactică cerută de verbul din regentă, alta decât a lui *ce*, să procedăm invers, adică să-l cuplăm cu *ce*, ajungând de unde am plecat. (...) Asemenea construcții, fără a fi «decomprimate» (= refăcute prin introducerea demonstrativului), nu sunt, de fapt, analizabile.” (Neamțu, 1999, 193).

Pentru a oferi o descriere cu un grad sporit de generalitate, deși se afirmă că în limba română se pot identifica două ipostaze ale lui *ceea ce*, gruparea ocurentă în relative apozitive este supusă aceleiași interpretări; argumentul decisiv este posibilitatea substituției cu „un substantiv cu înțeles foarte general și abstract: *lucru* (*ce / care...*), *problemă* (*ce / care...*), *motiv* (*ce / care...*), *afacere* (*ce / care...*), *chestie* (*ce / care...*) etc.” sau „cu un substantiv + conjuncție: *Nu învață, nu-i atent la lecții..., lucru care mă supără enorm / dovadă că nu-l interesează școala.*“ (*idem*, 193). *Ceea* este așadar interpretat ca antecedent al relativei cu *ce*, o „**apozitie rezumativă interpropozițională**“,

motivată de „necesitatea atributivei determinative de a avea un termen regent“. (*idem*, 193).

3. Analiza bazată pe corpus. Teste de compatibilitate.

Datele prezentate în această secțiune sunt extrase dintr-un corpus^{xvi} de texte aparținând stilurilor beletristic, jurnalistic, științific și familiar. Eșantioanele din stilul familiar pe care le-am avut în vedere nu sunt foarte numeroase și nici reprezentative pentru ceea ce înseamnă limba română vorbită^{xvii}, se limitează la câteva înregistrări ale unor talk-show-uri și ale unor intervenții telefonice aparținând telespectatorilor unui post de televiziune, dar ne-au furnizat totuși câteva situații interesante.

Testele de compatibilitate dintre relativele *ceea ce* și *ce* prezentate mai jos se bazează exclusiv pe construcții din acest corpus.

3.1. Ceea ce în contextele lui ce

Am pornit de la premisa echivalenței funcționale *ce* / *ceea ce*, de la sinonimia celor două relative, prezumând că relativul *ceea ce* este compus în toate ipostazele. Analizând un set de construcții relative libere cu relativul *ce* din perspectiva posibilității ca în acele contexte să fie acceptat *ceea ce*, am identificat o serie de situații în care substituția nu afectează gramaticalitatea enunțului (fără a afirma că se găsesc în variație liberă sub toate aspectele) și o serie de situații în care substituția este blocată tot din cauze sintactice.

A. Compatibilitate – domeniul sintactic al sinonimiei celor două forme

(i) în relative cu antecedentul pronominal *tot*;

exemple atestate cu *ce*:

- (1) „Pe taraba buchinelistului constănțean găsești absolut **tot ce** / **ceea ce** te interesează în materie de beletristică sau carte tehnică.“ (RL, 6.08.2002)
- (2) „Poate nu mă credeți, dar oricum nu pot spune **tot ce** / **ceea ce** simt doar în 45 de secunde.“ (Pro TV, 14.08.2002)
- (3) „Se vede că atmosfera aceasta de un festivism „nord-coreean” îi face plăcere, ca de altfel **tot ce** / **ceea ce** se petrece aici.“ (Bodiu, *Jurnalexpress*, p. 104)

exemple atestate cu *ceea ce*:

- (4) „Își aminti de agenda în care nota **tot ceea ce** nu trebuia să uite, însă nu-și amintea pe unde o pusesese.“ (Baiski, *Luna...*)

- (5) „**Tot ceea ce** ar putea deranja se cenzurează.“ (RL, 25.10.2002)

(ii) în relative libere, în poziții sintactice marcate prepozițional (cu prepoziția impusă obligatoriu de un constituent din propoziția matrice);

- (6) „Urmărim cu plăcere postul PRO TV Internațional, ne pare bine că vedem știrile din țară și că suntem **la curent cu ce** / **ceea ce** se întâmplă.“ (Pro TV, 14.08.2002)
- (7) „**Mă tem de ceea ce** / **ce-o** să iasă din Parlament.“ (Ant 1, 9.04.2002)
- (8) „Cam atât **aș fi dat** și acasă **pe ce** / **ceea ce** am mâncat.“ (Bodiu, *Jurnalexpress*, p. 58)
- (9) „Lasă asta și **răspunde la ce** / **ceea ce** te întreb.“ (Petrescu, *Ultima noapte...*, p.54)
- (10) „Fiecare **să se ocupe de ce** știe și să vorbească ce trebuie și cu oarecare decență.“ (RL, 6.08.2002)

(iii) în relative scindate

- (11) „Adică **ce** / **ceea ce** spun eu acuma, eu cred că va fi confirmat de **ce-o** să se-ntâmplesse după noiembrie 2002.“ (Ant 1, 9.04.2002)
- (12) „**Ce** / **ceea ce** m-a impresionat în clădirea aceea au fost culoarele.“ (R. Petrescu, *Mici schimbări...*)

B. Incompatibilitate sintactică – *ceea ce* exclus din contextele lui *ce*

(i) în relative cu antecedent nominal

(13) „*Se abținu însă, mirat de iritarea ce-l cuprinsese deodată.*“ (Baiski, Luna...)

(14) **mirat de iritarea ceea ce-l cuprinsese*

Situația de sub (i) se poate corobora cu constatarea că nu există relative cu antecedent introduse prin *ceea ce*, în afară de construcțiile cu *tot*.

(ii) în contexte în care *ce* este adjectiv relativ

(15) „*Indiferent ce contribuție a avut regina la redactarea acestor pagini, autorul lor este unul singur, B.D. și oricine (...) trebuie neapărat să aibă răbdarea să citească această carte.*“ (RL, 25.10.2002)

(16) **Indiferent ceea ce contribuție a avut regina la redactarea acestor pagini...*

(iii) în interogative indirecte parțiale

Incompatibilitatea este previzibilă, pentru că nu există corespondent interogativ al relativului *ceea ce*.

(17) „*Dragă PRO TV, vă rog frumos, în reportajele dumneavoastră, întrebați persoanele avizate ce se va întâmpla cu profesorii care nu au susținut concursul de titularizare, preferând marea în locul acesteia.*“ (Pro TV, 14.08.2002)

(18) **să întrebați ceea ce se va întâmpla...*

3.2. *Ce* în contextele lui *ceea ce*

Relativul *ce* ar trebui să fie acceptat în toate construcțiile cu *ceea ce* care satisfac condițiile sintactice descrise sub § 3.1. – **relative cu pronumele *tot*, construcții cu prepoziția impusă de un constituent din regentă și relative scindate.**

Prezumția este însă infirmată de un set de construcții cu *ceea ce* în care, deși configurația sintactică ar trebui să tolereze ocurența lui *ce*, substituția cu acesta conduce la enunțuri cu un grad diferit de acceptabilitate.

3.2.1. relative scindate reluate printr-o pro-formă

(19) *Sînt alături cu sufletul de voi și ceea ce faceți voi puțini tineri sînt în stare s-o facă.* (Pro TV, 14.08.2002)

(20) ?*Sînt alături cu sufletul de voi și ce faceți voi puțini tineri sînt în stare s-o facă.*

(21) *Ceea ce spusese o făcuse doar așa, dintr-o pornire firească.* (Baiski, Luna...)

(22) **Ce spusese o făcuse doar așa, dintr-o pornire firească.*

Enunțurile (19) și (21) sunt un tip de propoziții (pseudo-)scindate^{xviii} dublate prin pronumele neutru *o*; sintaxa relativelor scindate nu presupune niciodată lexicalizarea urmei sau dublarea prin clitic a secvenței dislocate, pentru că mecanismul lor de formare este diferit de cel al relativelor obișnuite.

Vorbitorii introduc pronumele *o* în enunțurile (19) și (21) alături de pro-verbul *a face* ca anaforic pentru secvența introdusă de *ceea ce*. Relativul *ceea ce* este așadar resimțit ca „neutru“, în acord cu pro-formele *o* și *a face*. În enunțurile (20) și (22), prin pierderea lui *ceea*, slăbește gradul de acceptabilitate a construcțiilor, determinând o „reinterpretare“ a lui *o*; în (20), pronumele cu sens neutru ar putea fi interpretat ca un clitic de acuzativ, urmă non-vidă a poziției sintactice relativizate - obiect direct – și ar putea fi motivat de distanța mare dintre secvența dislocată și categoria relativizată. Am marcat totuși ca nefiresc enunțul pentru că sesizăm un „dezacord“ între clitic (aici e mai degrabă clitic decât o pro-formă cu sens neutral) și relativ.

Enunțul (22) poate primi aceeași interpretare, însă *ceea ce* îl face inacceptabil este probabil distanța prea mică a relativei față de „poziția de extracție“. Nu este necesară

reluarea prin *o*, pentru că distanța este prea mică și impresia de „dezacord“ dintre el și relativul *ce* este mai pregnantă aici decât în (20). Enunțul (21), cu *ceea ce*, rezistă grație lui *ceea*. Vom încerca mai jos să oferim o explicație pentru acest fapt.

3.2.2. relative scindate cu subiect topicalizat

(23) *Iar ceea ce [atacurile din 11 septembrie] au demonstrat a fost că, deși America este cea mai puternică țară din lume, din punct de vedere economic și militar, este totuși vulnerabilă din punct de vedere militar.* (RL, 25.10.2002)

(24) **Iar ce atacurile din 11 septembrie au demonstrat a fost că...*

(25) *Îi părea rău că nu se întâmplase ceea ce [el] fusese aproape convins că s-a întâmplat?* (Baiski, Luna...)

(26) *?Îi părea rău că nu se întâmplase ce [el] fusese aproape convins că s-a întâmplat?*

(27) *Este ceea ce [românii] cunosc, încă din comunism, sub numele de „pusul unei vorbe bune unde trebuie”.* (RL, 25.10.2002)

(28) **Este ce [românii] cunosc, încă din comunism, sub numele de „pusul unei vorbe bune unde trebuie”.*

Agramaticalitatea enunțurilor (24) și (28) are drept cauză topicalizarea subiectului, avansarea lui în poziție preverbală, cu consecința dezorganizării structurii. Construcțiile scindate cu pronume relativ în poziție de obiect prezintă, ca și interogativele directe parțiale, ordinea obligatorie O-V-S:

(29) *Ce spune Maria (despre asta)?*

(30) **Ce Maria spune (despre asta)?*

Enunțul (26) nu este respins ca agramatical, (deși poate fi considerat destul de rău-format) pentru că relativul *ce* nu este obiectul verbului din propoziția relativă, ci este un argument al verbului *s-a întâmplat*. Construcția este amalgamată, astfel *ce* nu se află în grila tematică a nici unui constituent din propoziția relativă.

3.2.3. Alte contraste

În exemplele de mai jos, textele originale conțin relativul *ceea ce*; verificăm posibilitatea de substituție cu *ce*:

(31) *Arată și fă emisiuni interesante pentru că noi, țara, poporul, vrem să vedem (ceea) ce se întâmplă în realitate!* (Pro Tv, 15.08.2002)

(32) *Trăncăneala spusă sau scrisă de astfel de inși se numește, în România, program de guvernare social-democrat. Dar (ceea) ce trăiesc, exact în același timp, cetățenii României, cum s-o fi numind?* (R.L., 6.08.2002)

(33) *(Ceea) ce trăiesc și (ceea) ce scriu se leagă reciproc.* (R. Popescu, *Purtătorul...*, p.38)

(34) *Ce faci? o întrebă el încă destul de liniștit, încă nici destul de surprins, nerealizând (ceea) ce se consuma sub ochii lui.* (Baiski, Luna...)

Exemplele de sub (31) – (34) nu prezintă contraste de gramaticalitate, așadar, din punct de vedere sintactic putem vorbi de variație liberă; opțiunea pentru *ceea* este motivată fie de situația de comunicare, de dorința de emfazare (32, 33), fie de insistența pe o componentă nominală – o lexicalizare a *ceea ce* în pragmatică se numește *mutual knowledge* – o temă cunoscută de toți participanții la actul de comunicare. Este cazul exemplurilor de sub (31) și (34).

Nilsson 1969, 45 discută contrastul dintre: (a) relative cu *tot ce* și (b) *tot ceea ce*, bazându-se pe intuițiile unor vorbitori nativi^{xix}: pentru unul dintre ei, diferența dintre *tot ce există pe lume* și *tot ceea ce există pe lume* este o diferență stilistică: varianta cu *ceea*

ce este mai „grea“ (la fel au răspuns și majoritatea vorbitorilor pe care i-am chestionat^{xx}); pentru alt vorbitor consultat de Nilsson, diferența este mai subtilă: constă în „accentul intențional“: formula cu *tot ce* desemnează totalitatea, în vreme ce în *tot ceea ce* accentul cade pe *ceea (ce)*, adică, am adăuga, pe o componentă a universului comun de discurs (*shared knowledge*)^{xxi}. Din perspectivă semantico-sintactică, *tot* este un cuantificator universal a cărui extensie este diferită în cele două secvențe: propoziția relativă în (a), componenta *ceea* în (b).

Aceste contraste nu pot rămâne fără consecințe la nivelul organizării sintactice a enunțurilor cu *ceea ce*, sau poate ele sunt efecte ale organizării sintactice aflate într-un proces de modificare.

Am putea corobora aceasta cu observația că din testele de compatibilitate de mai sus reiese faptul că *ceea ce* funcționează în pozițiile lui *ce* numai atunci când *ce* nu are antecedent, pentru că *ceea* saturează acea poziție. Excepția cu *tot* este o falsă excepție. Contextele nu sunt echivalente: în construcția *tot ce faci*, *tot* este pronume, pe când în construcția cu *tot ceea ce*, *tot* este adjectiv, un modificator al lui *ceea*.

4. Concluzii

Posibilitatea substituției lui *ceea ce* cu *ce* ar putea fi un test pentru gradul de sudură din gruparea *ceea ce*, care prezintă o omonimie funcțională. Se pare că morfologic gruparea *ceea ce* a evoluat, aproape s-a contopit^{xxii}, însă din punct de vedere sintactic structurile „au rămas în urmă“.

Concluzia noastră este că există un *ceea ce*₁ sudat, cu statut de *relator*, foarte apropiat de complementizatori (prin aceasta înțelegând că unul dintre cele două roluri sintactice ale relativelor – cel de conector sintactic a două secvențe - devine mai pregnant, opacizându-se calitatea lor de anaforice; nu întâmplător aceste pronume și adverbe relative apar de regulă în propoziții apozitive, unde legătura sintactică este mai laxă, nu presupune guvernare)^{xxiii} și un *ceea ce*₂ – *relativizator* – alcătuit din două componente, dintre care unul singur relativ; pentru acesta, rolul de a asigura legarea sintactică a enunțului este secundară, primordială fiind calitatea de anaforic, vehicul pentru informația din grila tematică a guvernului său. De aici sensibilitatea lui *ceea ce* față de configurația sintactică a enunțului în unele situații și indiferența în altele – în apozitive. *Ceea ce*₂ conține două elemente insuficient sudate.

Desigur că propunerea de a distinge între cele două valori ale lui *ceea ce* prezintă din punct de vedere metodologic dezavantajul încărcării paradigmei pronomelor relative cu încă un termen, dezavantaj pe care nu îl are nici una din variantele de interpretare amintite mai sus (v. *supra*, § 2.3.). Totuși, într-o descriere a relativelor românești, nu pot fi ignorate condițiile sintactice diferite în care funcționează cele două forme, compatibilitățile și idiosincraziile pe care le prezintă. Desigur că tendința limbii este aceea de a face din *ceea ce* un echivalent al lui *ce*, însă intenția noastră a fost aceea de a semnală faptul că vorbitorii sunt încă sensibili la diferențele dintre cele două relative și această sensibilitate poate fi un reflex al constrângerilor sintactice care guvernau structura bimembră demonstrativ + relativ^{xxiv}.

Ne putem întreba dacă aceste constrângeri sintactice impuse de configurația în care apare grupul doar întârzie momentul când cele două relative vor fi în variație liberă, sau se pregătesc condițiile pentru specializarea lor în două categorii de elemente de relație la nivelul frazei. Deocamdată, un răspuns tranșant este dificil de formulat.

Note:

Referințe:

- Avram (1987) Avram, Mioara, *Probleme ale exprimării corecte*, Ed. Academiei, 1987
- Avram (2001) Avram, Mioara, *Gramatica pentru toți*, Humanitas, 2001
- Baciu (1996) Baciu, Ileana, *Interrogative constructions in English and Romanian*, Ed. Universității, București, 1996
- Biber *et al.* (1999) Biber, Douglas, Stig Johansson, Geoffrey Leech, Susan Conrad, Edward Finegan – *Longman Grammar of Spoken and Written English*, Longman, 1999
- Bidu (1966) Bidu, Angela, CEL(A) CE și CEL(A) CARE, în *SCL*, XVIII, 1966, nr.1, p. 87-93
- Ciompec (1985) Ciompec, Georgeta, Părțile de vorbire neflexibile, în *Limba română contemporană*, (coord. Ion Coteanu), EDP, București, 1985
- Cornilescu (1996) Cornilescu, Alexandra, *Montague Grammar and the Analysis of Relative Clauses*, Editura Universității București, 1996
- Coșeriu (1997) Coseriu, Eugenio, *Sincronie, diacronie și istorie*, Ed. Enciclopedică, București, 1997
- Diaconescu (1989) Diaconescu, Ion, *Probleme de sintaxă a limbii române actuale*, E.Ș.E., București, 1989
- Diaconescu (1992) Diaconescu, Ion, *Sintaxa limbii române*, I-II, București, 1992
- Dimitriu (1999) Dimitriu, Corneliu, *Tratat de gramatică a limbii române. Morfologia*, Institutul European, Iași, 1999
- Drașoveanu (1997) Drașoveanu, D. D., *Teze și antiteze*, Editura Clusium, 1997
- DGS (1997) Bidu-Vrânceanu, Angela, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, Ed. Științifică, București, 1997
- Florea (1983) Florea, Melania - *Structura grupului nominal în limba română contemporană*, E.Ș.E., București, 1983
- GLR₁ (1966) *Gramatica limbii române*, vol.I, ed. a II-a, Ed.Academiei, București, 1966
- Graur (1988) Graur, Al., *Puțină gramatică*, II, Ed. Academiei, București, 1988
- Guțu-Romalo (1985) Guțu-Romalo, Valeria, Părțile de vorbire flexibile, în *Limba română contemporană*, (coord. Ion Coteanu), EDP, București, 1985
- Hazy (1966) Hazy, Ștefan, Note sintactice, *Limba Română*, XV, 1966, nr.1, p.103-106
- Iordan (1956) Iordan, Iorgu, *Limba română contemporană*, Ed. Ministerului Învățământului, București, 1956
- Iordan și Robu (1978) Robu, Vladimir și Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, EDP, 1978
- Manoliu-Manea (1977) Manoliu Manea, Maria - *Elemente de sintaxă comparată romanică. Tipologie și istorie*, T.U.B., 1977
- Neamțu (1999) Neamțu, G.G., *Teoria și practica analizei gramaticale*, Excelsior, Cluj-Napoca, 1999
- Nilsson (1969) Nilsson, Elsa, *Les termes relatifs et les propositions relatives en roumain moderne. Etude de syntaxe descriptive*, Lund, 1969

Pană Dindelegan (1992)	Pană Dindelegan, Gabriela, <i>Teorie și analiză gramaticală</i> , Ed. Coresi, București, 1992
Ross (1986)	Ross, John, <i>Constraints on variables in syntax</i> , teză de doctorat, MIT, 1967, (publicată sub titlul <i>Infinite syntax!</i> , Ablex, Norwood, 1986)
Șerbănescu (2002)	Șerbănescu, Andra, <i>Întrebarea. Teorie și practică</i> , Polirom, Iași, 2002
Touratier (1980)	Touratier, Christian, <i>La relative. Essai de théorie syntaxique</i> , Klincksieck, 1980
Vulpe (1980)	Vulpe, Magdalena, <i>Subordonarea în frază în dacoromâna vorbită</i> , Ed. Academiei, București, 1980

Sigle de izvoare:

Ant 1	Televiziunea „Antena 1“
Pro TV	Televiziunea „Pro TV“
RL	„România Liberă“
Baiski, <i>Luna...</i>	Baiski, Dusan, <i>Luna și tramvaiul 5</i> , http: biblioteca.euroweb.ro / baiski.html
Bodiu, <i>Jurnalexpress</i>	Bodiu, Andrei, <i>Jurnalexpress Europa</i> , Editura Paralela 45, 2000
Petrescu, <i>Ultima noapte...</i>	Petrescu, Camil, <i>Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război</i> , Editura Minerva, București, 1989
Popescu, <i>Purtătorul...</i>	Popescu, Răsvan, <i>Purtătorul de cuvânt. Jurnal</i> , Editura Universală, București, 2002

Abstract

In this paper, we examine several aspects of linguistic change within the domain of relative clauses in Romanian, insisting on the interpretation of the relative pronoun *ceea ce*. In Romanian linguistic literature, *ceea ce* is described either as a compound form, or as a free group of two pronouns: a demonstrative pronoun and a relative pronoun.

The paper argues that in particular contexts, *ceea ce* exhibits several features which seem to authorize a disjoint interpretation. In contexts where *ceea ce* allows substitution with *ce*, it should be considered a group of two pronominals (*ceea*, the demonstrative, being the antecedent of the moved relative *ce*). In contexts where the substitution test fails, *ceea ce* requires a different interpretation: a compound form, acting rather like a conjunction than as a wh-element.

ⁱ G. Devoto, apud Coșeriu 1997, 16

ⁱⁱ „Ceea ce se numește «schimbare în limbă» este o schimbare numai în raport cu o limbă anterioară, în timp ce, din punctul de vedere al limbii actuale, ea este cristalizarea unei noi tradiții, adică tocmai o non-schimbare: factor de discontinuitate față de trecut, «schimbarea» este, în același timp, factor de continuitate față de viitor.” (Coșeriu, 1997, 25) și „Limba se schimbă tocmai pentru că nu este făcută, ci se face continuu prin activitatea lingvistică” (Coșeriu, *loc. cit.*, 61)

ⁱⁱⁱ „Dinamica limbii trebuie înțeleasă ca efect obligatoriu și necesar a ceea ce E. Coșeriu numește creativitate, care alături de alteritate, reprezintă cele două principii universale, opuse și totuși coexistente, din funcționarea limbajului uman. Primul privește limba ca activitate creatoare a indivizilor care o folosesc, fiind responsabil de aspectele ei de variație și de diversificare, iar al doilea o privește ca destinată și altora, deci orientată spre interlocutori, fiind responsabil de aspectele ei de omogenitate și de invarianță. (DGS, 1997, 171); cf. și Coșeriu, 1997, 69: „vorbirea este activitatea expresivă liberă care se desfășoară pe axele a două solidarități: solidaritatea cu tradiția și solidaritatea cu auditorul “

^{iv} factori socio-culturali (responsabili de variația diastratică), factori de expresivitate (variație diafazică). (DGS, 1997, 171)

^v „Economia sintactică se poate manifesta prin jocul dintre creșterea redundanței într-un anumit punct al lanțului și creșterea ei în alt punct. Astfel, o tendință general romanică de a reduce redundanța de gen, număr și caz de la pronumele relativ este contracarată de pronominalizarea nominalului suprimat din cadrul relativei, pentru a salva într-un fel marcarea relației dintre restul relativei și nominalul comun redundant: (...) rom. pop. *mândrulița mea, care m-am iubit* CU EA.” (Manoliu-Manea, 1977, 36)

^{vi} v. Magdalena Vulpe, 1980, *passim*; rezultatele similare obținute în cazul altor limbi confirmă statutul de universalii lingvistice ale propozițiilor relative și interogative. V. studiul descriptiv bazat pe *British National Corpus* – Douglas Biber *et al.*, 1999, care atestă faptul că aproape 50% dintre propozițiile subordonate sunt relative, ele regăsindu-se aproximativ în aceeași proporție și față de postmodificatorii nominali neprepoziționali.

^{vii} Ross, 1986, *passim*

^{viii} cf. Cornilescu, 1996, 123

^{ix} relativul *ceea ce* este considerat relativ compus pentru că are valoare neutrală, însă în privința interpretării lui *cel ce*, autorii admit că „ne aflăm în fața unor fapte de limbă insuficient stabilizate” (p. 425).

^x lingvistul ieșean încadrează pronumele *ceea ce*, alături de gruparea *cel ce*, în categoria pronomelor *relative absolute*, o subclasă cu particularități semantice și sintactice deosebite de ale celorlalte subclase de relative; semantic, acestea se plasează între particular și general, autorul dând seamă astfel de fenomenul dublei substituții din relativele libere: „sensul general al pronumelui se dezvoltă într-un raport de substituție cu întreaga propoziție pe care o marchează; sensul general al pronumelui relativ este sensul întregii propoziții. Sensul particular, limitat, al pronumelui rezultă din înscrierea lui într-un raport de substituție cu un substantiv: «A primit *ceea ce* și-a dorit de mult.» [*ceea ce* = *un trandafir mov*, de exemplu]. Sintagma *un trandafir mov* este conținutul semantic realizat într-un enunț dat pentru pronumele relativ *ceea ce* (sens particular), dar, prin intermediul lui, și sensul întregii propoziții: *ceea ce și-a dorit de mult* (sensul general). Propoziția adaugă, prin verb și prin ceilalți constituenți, diferite sensuri substantivului care intră direct în raport de substituție cu pronumele: «**trandafirul** dorit» (Irimia, 1997, 143); argumentul morfologic în favoarea tratării drept compuse a celor două grupări este absența opoziției de gen (la *cel ce*) și sensul neutral în cazul lui *ceea ce*. De asemenea, *ceea ce* din propozițiile apozitive și din relativele scindate („enunțuri sintactice cu caracter emfatic, purtând amprenta influenței sintaxei limbii franceze sau italiene”) este considerat compus, pe baza aceluiași argument semantic: „conține în el însuși planul semantic global al unei (unor) propoziții pe care o (le) reia” (*idem*, 143).

^{xi} Și aici, argumentul hotărâtor pentru statutul de compus al lui *ceea ce* este sensul neutru: „ceea ce este un corespondent al formelor pronominale neutre – aceasta / asta / una / o (neutru) (Avram, 1987, 119).

^{xii} autoarea nu abordează în mod explicit problema încadrării lui *ceea ce* în categoria compuselor sau a grupărilor libere, dar optează implicit pentru cea din urmă prin faptul că ilustrează ocurența lui *ce* în diferite poziții sintactice și cu exemple în care „antecedent” este *ceea*, (p.24), iar în capitolul al II-lea al lucrării înregistrează forma *ceea* printre antecedentii relativelor. (p.44)

^{xiii} pentru lingvistul clujean, *ceea ce* este indivizibil semantic, dar divizibil sintactic.

^{xiv} „*ceea ce*, ca presupus relativ compus, nu cunoaște ipostaza de interogativ, după cum n-o cunosc nici grupările *cel ce* și *cel care*. Or, se știe, relativele provin din interogative.” (Neamțu, 1999, 190)

^{xv} cf. Drașoveanu 1997, *passim*

^{xvi} am indicat în lista izvoarelor numai sursele exemplurilor analizate aici

^{xvii} din păcate, nu am putut valorifica materialul din corpusul de limbă vorbită alcătuit de colectivul de cercetători de la Universitatea din București, (Liliana Ionescu-Ruxândoiu (coord.), *Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus selectiv. Schiță de tipologie*, Editura Universității din București, 2002) apariția volumului fiind ulterioară momentului când am redactat lucrarea de față.

^{xviii} cf. Șerbănescu, 2002, 218-220

^{xix} „La construction qu’on rencontre le plus souvent pour «tout ce qui (que)» est pourtant *tot ce* (sans *ceea*), comme par ex. *eu vedeam tot ce spunea glasul lui* (Sadoveanu); *sub pedeapsa de-a perde în caz contrar tot ce li-e mai drag pe lume* (Dragomir). Quelle est donc la différence entre *tot ce* et *tot ceea ce*? M.E. nous a répondu, un peu subtilement, en ces termes: «J’emploie les deux formes. Je sens la distinction suivante: lorsque j’utilise *tot ce* (ex. *tot ce există pe lume*), je désigne la totalité; lorsque, au contraire, j’emploie *tot ceea ce*, l’accent intentionnel tombe sur *ceea ce*, i.e. sur quelque chose que je désire mettre en relief: ex. *tot ceea ce-mi spui e adevărat*; dans cet exemple ce n’est pas seulement la ‘totalité’ qui m’intéresse, mais la réalité immédiate de ce que vous venez de me dire (*ceea ce*). *Tot ce-mi spui e adevărat* = ‘tout ce que vous

me dites'. *Tot ceea ce-mi spui* = 'tout ce que vous me dites'» – P.L. déclare qu'il emploie le plus souvent *tot ce*, plus fréquent que *tot ceea ce*, et qu'il considère cette dernière construction comme plus accentuée et plus lourde." (Nilsson, 1969, 45)

^{xx} studenți în anul al III-lea la Facultatea de Litere din Brașov

^{xxi} v. o interpretare similară, în termeni de topic și comentariu la Touratier, 1980, 53 ș.u.

^{xxii} v. ezitățile în ortografie semnalate de Graur, 1988, 75

^{xxiii} Vezi și tendința de a folosi forma *ceea ce* în construcții anacolutice de tipul celor discutate de Avram 1987, 123: *Cristian este deja cu un picior în groapă (...). Ceea ce mă abțin de la a-mi spune părerea.* (A. Buzura).

^{xxiv} „Gândirea noastră se mișcă foarte liber, mai liber decât limba, care rămâne adesea în urmă și, până să ajungă din pas gândirea, prin crearea mijloacelor de exprimare corespunzătoare, se folosește de cele deja existente, dându-le funcțiuni noi.“ (Iordan, 1956, 708)